

GWOT A JEJÍ DOPAD NA CIVILNÍ OBYVATELSTVO

GWOT AND ITS CONSEQUENCES FOR THE CIVILIANS

Jan EICHLER
eichler@iir.cz

Došlo 13. 4. 2011, přijato 9. 12. 2011.

Dostupné na http://www.population-protection.eu/attachments/039_vol3n2_eichler.pdf.

Abstract

Global War on Terror has been waged since 10 years on the territory of two Islamic states – Afghanistan and Iraq. The military invasion of the USA and its allies overthrow the dictatorships of the Taliban and of Saddam Hussein and opened the way of these two countries toward democracy. But at the other hand, the military activities have had a lot of negative consequences for the local populations. The number of the civilian victims is more than 100. 000, the number of the refugees and IDP has reached 10 millions and the conditions of live in the camps are enormously bad. Another big problem is posed by the deterioration of the environment – especially deforestifications, intoxication of deep waters and of the air. Last but not least the health of the local populations has been suffering. All these problems pose a lot of big challenges for the future.

Key words

Bush Doctrine, war on terror, military operations, civilian victims, internally displaced people, refugees, camps, environment, health, compensations, apologies and challenges for the future.

Hlavním námětem tohoto článku jsou dopady dvou stále ještě probíhajících válek na civilní obyvatelstvo. Jedná se o dvě války, které zahájila administrativa 43. prezidenta USA George W. Bushe jako odpověď na teroristické útoky ze dne 11. 9. 2001. První z těchto válek byla zahájena na podzim 2001 v Afghánistánu, druhá byla spuštěna v březnu roku 2003 v Iráku. Obě byly součástí tzv. celosvětové války proti terorismu (Global War on Terror – GWOT). Staly se také hlavními výsledky Bushovy doktríny, jež nesla název Regime Change Policy a spočívala na čtyřech pilířích.

První pilíř znamenal, že pokud je nějaký režim považován za diktátorský a nekooperativní, může být označen za bezpečnostní hrozbu pro USA a vojensky svržen, nahrazen jiným a daná země může být po určitou dobu vojensky okupována. Druhým pilířem bylo odhodlání prosazovat „novou, důraznou politiku“. Třetím pilířem se stalo rozhodnutí postupovat unilaterálně, kdykoliv to bude potřeba a konečně čtvrtým je přesvědčení, že stabilita a mír ve světě si vyžadují, aby si USA uchovaly své prvořadě postavení ve světové politice.¹

Dvě velké války v rámci GWOT

Prvním režimem zařazeným do kategorie vážných hrozeb, kterých je nutné se zbavit, se stal tálibánský emirát, který poskytl útočiště bin Ládínovi a jeho teroristické síti al-Kajda. Ta potom svými penězi a zbraněmi pomohla Tálibánu ovládnout celé území státu, včetně tras obrovských obchodů s omamnými látkami. Tálibán na přelomu století kontroloval 95 procent afghánského území a zavedl tam velice represivní islamistický režim. Bin Ládín za to získal naprostou volnost a „svoji organizaci al-Káida přeměnil v téměř virtuální stát.“²

Afghánistán jako dějiště první války v rámci GWOT

V důsledku všech těchto skutečností se Afghánistán stal prvním cílem amerických vojenských úderů pojímaných jako odvěta za 11. 9. 2011. Stal se také dějištěm první války vedené v rámci GWOT a první zemí, ve které se realizovala tzv. Bushova doktrína. Při rozhodování o svržení tálibánského režimu Bushova administrativa zvolila *kombinaci leteckých úderů s akcemi speciálních sil a na ně navazující činnost Severní aliance* jakožto vnitřní ozbrojené opoziční síly. A tak se USA stejně jako při operaci Spojenecká síla 1999 spolehly na „chirurgické údery“ ze vzduchu. Zahájily je dne 7. 10. 2001 a zcela jimi zničily vojenské struktury al-Káida a Tálibánu, zejména pak 55. brigády, která bránila Kábul a byla považována za jakousi zesílenou Cizineckou legii islámských extremistů. Potom speciální komanda zjistila úkryty vůdců al-Káida a postupně je zahrnala do omezeného prostoru, a tím připravila jejich obklíčení a následně zničení.

Vojenský úder na Afghánistán dostal oficiální název Operace Trvalá svoboda (Operation Enduring Freedom – OEF 2001). Probíhal na rozlehlém, velmi řídko osídleném území a proti nepříteli s velice zastaralou a málo účinnou výzbrojí. Díky tomu se dosáhlo hladkého svržení tálibánské vlády v Afghánistánu, po němž následovalo nastolení vlády prezidenta Karzáiho. Tak byla poprvé v praxi uskutečněna Bushova doktrína Regime Change Policy. Proto se v USA začalo diskutovat o dalším cíli, a to konkrétně o Iráku.

Irák jako dějiště druhé války v rámci GWOT

Vojenský úder na Irák byl zahájen dne 20. 2. 2003 pod názvem Operace Iraqi Freedom (OIF). Bylo to tedy podruhé, kdy nejvyšší činitelé Bushovy administrativy USA dali do názvu svojí operace ono tolik ceněné slovo svoboda. Již v první den bojů ministr obrany USA vyhlásil, že údery budou mít „sílu a rozsah, jaké nebyly nikdy předtím k vidění“.³ Tomu odpovídalo i nasazení bojujících jednotek. Jejich hlavní sílu tvořilo 424 000 vojáků z USA, spolu s nimi bylo nasazeno 41 000 vojáků z Velké Británie se 2 000 profesionálů z Austrálie.⁴ Proti nim stála irácká armáda s celkovým počtem 389 000 vojáků, 2 200 tanků, 3 700 obrněných vozidel.⁵ Velkou slabinou irácké armády byla zastaralost a nespolehlivost její výzbroje v důsledku dlouhotrvajícího embarga.⁶

Základem amerického přístupu k OIF byla zdrcující vzdušná převaha. Hlavními údernými nástroji byly přesně naváděné bomby a nebržděné bomby, dále pak ze země a z moře odpalované řízené střely. Celkem jich bylo shozeno nebo

odpáleno 30 000, což je stejný počet jako během operace Spojenecká síla v roce 1999, která ale trvala třikrát delší dobu. K přímé podpoře pozemních vojsk byly nasazeny i čtyři bezpilotní letouny Predator.⁷ Ve vzdušných bojích bylo nasazeno celkem 1 800 letounů, které denně uskutečnily v průměru tisíce vzletů, při nichž se naplno využívala doslova zdrcující vzdušná převaha.⁸ Během této operace byl zaznamenán téměř stejný počet denních vzletů (1 000 vzletů) jako v případě operace Pouštní bouře v roce 1991. Rozdíl byl ve zvýšeném podílu přesně naváděné munice – v případě OIF to bylo 68 procent.⁹ Bylo odpáleno téměř 30 tisíc řízených střel, přesně naváděné letecké munice a leteckých bomb.¹⁰ Tato munice má vysokou přesnost zásahu a velkou ničivou sílu.

Američtí a britští piloti uskutečnili celkem 21 000 letů (90 procent z nich připadalo na americké piloty),¹¹ kterými zcela rozvrátili iráckou protivzdušnou obranu, rozbili irácké pozemní vojsko, rozložili infrastrukturu iráckého režimu, velitelská centra irácké armády a republikánských gard a systém komunikací. Díky soustředění zdrcující převahy nejmodernější techniky dosáhli doposud nejpůsobivějšího uplatnění strategie „*shock and awe*“ zaměřené na úder, které zcela rozbijí obranný i útočný potenciál nepřítele a ochromí jeho vůli k odporu.

Politické výsledky válek v Afghánistánu a v Iráku

Je nesporné, že obě země se díky intervencím zbavily diktátorských režimů, které patřily k nejhorším na světě. Afghánci se zbavili vlády Tálibánu, Iráčané oslavovali pád nenáviděné kleptokratické diktatury Saddáma Husajna a jeho rodiny. Tamní obyvatelstvo si v prvních týdnech a měsících vychutnávalo pocity úlevy a osvobození. Pak ale přicházely změny k horšímu. V Afghánistánu se začali vracet Tálibánci, v Iráku se v místech, která nebyla pod přímou kontrolou amerických či spojeneckých vojáků, začala zhoršovat každodenní bezpečnost a narůstal počet lidí zabitých při etnickém násilí.

Neblahé důsledky pro civilní obyvatelstvo

Obě války, které byly zahájeny v rámci GWOT, mají velmi těžké dopady na civilní obyvatelstvo. Ty se projevují především vysokým počtem zabitých civilistů, mohutnými proudy běženců a uprchlíků, nárůstem počtu sirotků, prudkým vzestupem kriminality a násilné činnosti, zhoršováním životního prostředí. Všechny tyto neblahé jevy mají zásadní dopad na celkový úspěch či neúspěch válek, zejména pak v morální oblasti, kde se vede tzv. boj srdce a mysli tamního obyvatelstva. Především američtí politici a vojáci v této souvislosti velmi často používají obrat „*to win hearts and minds*“.

Vysoké počty civilních obětí

O celkovém počtu zabitých civilistů v těchto dvou zemích se stále vedou diskuse. Podle některých údajů to má být až čtvrt milionů obětí, podle těch

nejnižších odhadů to je dohromady 150 000 lidí. Mnozí z nich byli zabiti během cesty do práce nebo domů, další se stali obětí sebevražedných atentátů nebo na dálku odpalovaných výbušných směsí IED. Ale zcela největší počet zabitých civilistů připadá, a to jak v Iráku, tak zejména v Afghánistánu, na letecké útoky amerických pilotů. Každoročně to je několik tisíc civilistů¹².

Nejčastěji citovaným případem je letecký útok amerických pilotů, při kterém bylo zabito 37 lidí během svatební hostiny v afghánském Kandaháru. Nenahraditelné škody na lidských životech byly dále umocněny tím, že nikdo z pozůstalých nedostal žádné odškodnění a že se za to žádný z amerických velitelů nikdy nikomu neomluvil.

Ztráty na civilních životech mají i těžké sociální dopady. Velkou ránu pro rodiny představují ztráty otců, kteří jsou živiteli. Na jejich místa musejí nastupovat prvorození synové, což znamená, že předčasně dospívají a také okamžitě ukončují školní docházku. Tím se hroutí jeden z vyhlášených nosných smyslů západních intervencí, kterým je nedílně se šířením demokracie také zvyšování vzdělanosti.

Dalším vážným sociálním problémem civilních ztrát je nárůst počtu sirotků. O jejich počtu v Iráku a v Afghánistánu nejsou přesné údaje, ale usuzuje se, že jich v každé z těchto zemí jsou řádově desítky tisíc.¹³ Je to skupina, která je zvláště zranitelná, a to jak fyzicky, tak i mentálně. Většinou přežívají v otřesných a drsných podmínkách na ulicích, obživu si zajišťují v lepším případě milodary, v horším z násilné činnosti v rámci organizovaného zločinu, který v takto postiženém prostředí jen vzkvétá. Samozřejmě že tato krutá zkušenost pro ně znamená doživotní trauma, dává jim těžké stigma a zařazuje je do narůstajícího počtu těch dětí, které přicházejí o vzdělání a budou do konce života negramoty, v lepším případě pologramotnými lidmi.

Vysoký počet civilních obětí vojenských operací má dva velmi nepříznivé dopady. Především dále zvyšuje lidské utrpení v místě zásahu, a tím ještě více umocňuje pocit odcizení mezi spojeneckými vojáky a tamním obyvatelstvem. Ztráty na straně civilního obyvatelstva nahrávají protivládním silám, ať už jimi jsou separatisté v Iráku nebo Tálibánci v Afghánistánu, kteří kategoricky odmítají jakékoli prosazování západních hodnot ve svých zemích.

A ještě vážnější je to, že neúnosně vysoký a stále narůstající počet civilních obětí dále snižuje prestiž Západu jako takového nejen ve dvou zemích, kde se válčí, ale potažmo s tím v celém islámském světě. Od základu diskredituje oficiálně vyhlášený smysl obou válečných operací, jimž mělo být šíření svobody a demokracie v islámském světě.

Běženci a uprchlíci jako nejpočetnější postižená skupina

Dalším velice tíživým důsledkem válečných kampaní ve dvou islámských zemích se stal vysoký počet běženců a uprchlíků. Připomeňme si, že běženci jsou ti, kteří před válečnými hrůzami utíkají v rámci vlastní země, a proto nesou anglické označení IDP, tedy Internally Displaced Persons. Naproti tomu pod pojmem uprchlíci či utečenci (anglicky „refugees“) máme na mysli ty civilisty, kteří se uchylují nebo jsou vyháněni do jiných zemí.

Pokud jde o Irák, tam jejich celkový počet dosáhl čtyř milionů, což znamená, že střechu nad hlavou tam ztratil každý šestý člověk. A v Afghánistánu je běženců a utečenců ještě o dva miliony více. Dohromady to tedy je deset milionů lidí, kteří jsou ze svých domovů buď přímo vyhnáni jednou z válčících stran, nebo utíkají před válečnou hrůzou, často doslova na poslední chvíli, tedy bez všeho, co si pořídili a co pak budou potřebovat ke svému dalšímu životu.

Pro uprchlíky a běžence těchto dvou válek byly vybudovány stovky táborů, ale všechny z nich jsou přeplněné a velmi nedostatečně financované. V naprosté většině z nich je katastrofální nedostatek jídla, vody, hygieny, pocitu soukromí, elementární lidské důstojnosti a základní bezpečnosti. Pobyt v nich se pak mění v každodenní boj o přežití a jejich obyvatelé, zvláště pak mladí, se stávají vyhledávaným lovištěm pro extremistické nebo dokonce teroristické organizace.

Ještě horší je situace těch běženců, kteří se nedostanou ani do žádných táborů. Tisíce takových lidí pak přežívají ve vybombardovaných domech, kde nemají žádnou vodu, elektřinu, ba ani jakoukoliv kanalizaci nebo systém odklizení odpadků. Takové prostředí je líhni nejrůznějších nákaz, nemocí a epidemií. Naprostá většina takto postižených lidí nemá ani zaměstnání, a tak přežívají jen díky násilnému uspokojování aspoň těch nezákladnějších životních potřeb. Tím vším se jen dále umocňuje utrpení civilního obyvatelstva v místech zasažených válkou.

Velmi tvrdé a nedůstojné poměry panují nejen v táborech běženců na území dvou států přímo zmítaných válkou, ale také v uprchlických táborech, které se nacházejí v okolních islámských zemích, jimiž jsou Pákistán, Turecko a Írán (kam směřují především Afghánci) nebo Jordánsko, Sýrie, Egypt a Libanon (kam se uchylují Iráčané). Znamená to, že problém uprchlíků se pak stává problémem mezinárodního charakteru, protože okolní státy nutí k tomu, aby vynakládaly nemalé sumy na pobyt příchozích utečenců, zejména na zajištění jejich bezpečnosti. To pak může vést k dalšímu zhoršování vztahů mezi státy, ze kterých uprchlíci přicházejí, a zeměmi, do kterých se uchylují.

Zhoršování životního prostředí

Ve výčtu neblahých dopadů vojenských okupací dvou islámských zemí nemůžeme opomenout ani zhoršování tamního životního prostředí a jeho dopady na lidské zdraví. Je to především velký nárůst skleníkových plynů, které vypouštějí především tanky M-1 Abrams nebo obrněná vozidla Bradley. Vždyť takový Abrams spolyká 300 galonů (tedy více než 11 tisíc litrů) pohonných hmot během osmihodinové bojové operace, zatímco Bradley potřebuje jeden galon (skoro 4 litry) na pouhou jednu ujetou míli.¹⁴ Podle amerických údajů je v těchto dvou válkách každoročně spáleno 5 miliard barelů ropy.¹⁵ Výsledkem je únik vysoce škodlivých látek do vzduchu, do země i do spodních vod, který bude mít dlouhodobé těžké dopady.¹⁶ V důsledku pronikání pohonných hmot a spalín z raketových motorů do životního prostředí se dále zhoršila kvalita podzemních vod. V místech zvláště dlouhých a vyhrcořených bojů se podle lékařských údajů zvýšil počet onemocnění rakovinou a narostla dětská úmrtnost.¹⁷

Dalším úderem pro životní prostředí je povážlivý nárůst kácení lesů, který se projevil především v Afghánistánu, a to nárůstem téměř o polovinu¹⁸. Ten nedomyšlený postup má dva závažné důsledky. Prvním z nich je snižování retenčního potenciálu půdy ve válkou postižených oblastech, což může vést k povodním, které pak mohou znamenat i odplavování orné půdy a to zase vede k poškozování úrody a tím pádem i k dalšímu snižování životní úrovně. Druhým neblahým důsledkem kácení lesů je zvyšující se prašnost, která vede k nárůstu onemocnění dýchacích cest tamního obyvatelstva.¹⁹

Nové nároky a tlaky na vojáky intervenujících států

Jedním z nejhorších důsledků obětí na straně civilního obyvatelstva je ztráta nejen jeho podpory, ale i elementárního pochopení pro celou jejich misi jako takovou. Při hodnocení obou válek vedených v rámci GWOT je to velice vážná ztráta na poli boje o srdce a mysl tamního obyvatelstva. Navíc se ukazuje, že vojáci okupačních armád jsou ze strany tamního obyvatelstva vystaveni tlakům, na které nebyli před misemi náležitě připraveni. Jedná se zejména o následující:

- V plně šíří se ukázalo, že zejména v islámském světě se místní obyvatelstvo po velkých ztrátách zaviněných spojeneckými vojáky, hlavně pak piloty, domáhá vydání provinilců. Dožaduje se, aby mu byli předáni ti, kteří jsou přímými viníky zabití nebo zmrzačení jejich rodinných příslušníků či sousedů;
- dále se pozůstali a rodinní příslušníci dožadují, aby ti, kdo zavinili smrt nebo zmrzačení, byli přímo na místě odsouzeni;
- a v neposlední řadě velitelé okupačních jednotek čelí požadavkům na finanční odškodnění pro ty rodiny, které ztratily své živitele nebo kterým byly zničeny zdroje jejich obživy (dílny, farmy, úroda, nakoupené zboží a další).

Souhrmně vzato, cena za tzv. sociální inženýrství Bushovy administrativy je povážlivě vysoká: 150 tisíc zabitých civilistů, 10 milionů lidí, kteří ztratili střechu nad hlavou, vážné zhoršení životního prostředí, diskreditace Západu v očích mnoha milionů muslimů. Toto vše budiž nám vážným varováním pro budoucnost.

Výzvy pro budoucnost

Ztráty na životech a zdraví civilního obyvatelstva jsou velkým problémem a vysokou cenou každé války. Ale při všech ztrátách a hrůzách je možné ne-li dokonce nutné říci, že z pohledu válečných obětí není válka jako válka. Abychom zůstali u případu USA jakožto všestranně nejsilnějšího a nejvlivnějšího státu současného světa, pak je velký rozdíl mezi jejich postupem během 2. světové války a mezi tím, jak bojují ve dvou válkách v islámském světě.

Není válka jako válka

V případě 2. světové války se strategická rozhodnutí nejvyšších politických a vojenských činitelů a z nich vyplývající bojová činnost posuzovala podle konečného cíle, kterým bylo porazit velmoci Osy a především přispět k co nejrychlejšímu ukončení celé války. Pod tímto úhlem pohledu se posuzovalo i bombardování velkých německých nebo i japonských měst, včetně svržení dvou jaderných bomb. Tyto aktivity totiž znamenaly zlomení vůle k odporu a v případě Japonska i jeho následující kapitulaci, díky které již nebylo nutné pokračovat v těžkých konvenčních bojích, které by trvaly nejméně 6 měsíců a při nichž by pravděpodobně bylo ještě více obětí nežli předtím v Hirošimě a v Nagasaki.

Ale války v Afghánistánu a v Iráku jsou něčím zcela jiným. Jejich cílem bylo zbavit tyto dvě země diktatur, otevřít jim cestu k demokracii, k prosperitě, k vyšší vzdělanosti, k lepšímu životu. V takových válkách má získání srdcí a mysli obyvatelstva v místě zásahu stejnou hodnotu jako svržení diktátorů a porážka jejich armád. Z toho vyplývá, že každá ztráta na životech a zdraví civilního obyvatelstva má těžké diskreditační dopady.

Negativní a pozitivní výzvy pro budoucnost

Hořká zkušenost ze dvou islámských zemí má zásadní význam ve dvou hlavních směrech, a to v negativním a v pozitivním. V prvním směru ukázala, čemu je třeba se úzkostlivě vyhýbat. Z toho vyplývá nezbytnost, aby před každou údernou akcí, ať pozemní či leteckou, byly nejprve shromážděny co nejlépe prověřené informace o místě zásahu. Cílem by mělo být zasazovat úderu na vojenské cíle a co nejvíce omezovat pravděpodobnost, že budou zasaženy civilní cíle, že dojde ke ztrátám na lidských životech.

V pozitivním směru jde o nová poučení, která naznačují, jak je potřeba postupovat v případě dalších zásahů proti diktátorským režimům. Součástí přípravy na každou válku, zahájenou s cílem svrhnout diktátorský režim a zlepšit život tamního obyvatelstva, by měla být systematická příprava na náhradu případných škod a újem způsobených civilnímu obyvatelstvu.²⁰ Tato příprava by mohla mít dva základní pilíře, a to finanční a psychologicko-politický.

Finanční pilíř by byl bezesporu jednodušší. Mohl by spočívat hlavně na vyčlenění určitých finančních rozpočtů pro případ větších škod způsobených civilnímu obyvatelstvu v místě zásahu. Zato druhý pilíř by byl podstatně složitější a náročnější. Šlo by především o to, naučit velitele, jak postupovat v případech, že i přes všechnu opatrnost dojde ke ztrátám na životech civilního obyvatelstva. V tomto směru se rýsují čtyři hlavní výzvy pro nejbližší budoucnost.

Především půjde o to, jak jednat s tamními představiteli. V islámském světě je to otázka výrazných civilizačních rozdílů, protože se často jedná o lidi, kteří nejsou voleni způsobem, na jaký je zvyklá západní civilizace. Další velkou výzvou je naučit velitele vést rychlá a objektivní vyšetřování v případě ztrát na straně civilního obyvatelstva. Pro případ skutečných ztrát na straně civilního obyvatelstva je umět se soukromě i veřejně omluvit pozůstalým, zmrzačeným a jejich rodným příslušníkům. A konečně je potřeba učit se i tomu, jak poskytovat

rychlé a účinné odškodnění těm, kteří přišli o své blízké nebo o zdroj obživy, na kterém je závislá jejich široká rodina.

Résumé

The above mentioned problems of wars in two Islamic countries pose a lot of very important challenges for the future. In the negative level, they indicate us what must be avoided: civilian victims during the military, especially air operations, the crowns of refugees and IDP, the catastrophic conditions in the refuge camps, the negative impacts on the environment and on the health of civilian populations. At the positive level, the Western countries have to learn how to improve their relations with the local populations, how to avoid the frustration of local populations, how to present apologies in the case of civilian loses, how to provide the compensations for the victims or for their families.

POZNÁMKY:

- ¹ JERVIS, R. Understanding the Bush Doctrine. *Political Science Quarterly*, 2003, vol. 118, no. 3, p. 375.
- ² SIMON, Steven, BENJAMIN, Daniel. The Terror. *Survival*, 2001, vol. 43, no. 4, p. 10.
- ³ Department of Defence: Archive. Daily brief 20 March 2003. Dostupný na WWW: <<http://www.defenselink.mil/news/Mar2003/>>.
- ⁴ Operation Iraqi Freedom- by the numbers USCENTAF report dated 30 April. Dostupný na WWW: <<http://www.centaf.af.mil>>.
- ⁵ USCENTAF report, 30 April 2003. Dostupný na WWW: <<http://www.centaf.af.mil>>.
- ⁶ GARDEN, Timothy. Iraq: the military campaign. *International Affairs*, 2003, vol. 79, no. 4, p. 712.
- ⁷ GARDEN, Timothy. Iraq: the military campaign. *International Affairs*, 2003, vol. 79, no. 4, p. 708.
- ⁸ Department of Defence: Archive. Daily brief 20 March 2003. Dostupný na WWW: <<http://www.defenselink.mil/news/Mar2003/>>.
- ⁹ USCENTAF report, 30 April 2003. Dostupný na WWW: <<http://www.centaf.af.mil>>.
- ¹⁰ GARDEN, Timothy. Iraq: the military campaign. *International Affairs*, 2003, vol. 79, no. 4, p. 708.
- ¹¹ COTTEY, Andrew. The Iraq war: the enduring controvesries and challenges. In *SIPRI Yearbook*. Stockholm: SIPRI, 2005, s. 74.
- ¹² Human Rights Watch, September 2008, s. 2.
- ¹³ <http://www.childinfo.org/orphans.php>.
- ¹⁴ Col. Gregory J. Lengyel, USAF, Department of Defense Energy Strategy: Teaching an Old Dog New Tricks. 21st Century Defense Initiative. Washington, DC: The Brookings Institution, August, 2007, p. 10.
- ¹⁵ Associated Press, "Facts on Military Fuel Consumption". *USA Today*, 2 April 2008. Dostupný na WWW:<http://www.usatoday.com/news/washington/2008-04-02-2602932101_x.htm>.

- ¹⁶United Nations Statistics Division. "United Nations Statistics Division - Environment Statistics." United Nations Statistics Division. Dostupný na WWW: <http://unstats.un.org/unsd/environment/Questionnaires/country_snapshots.htm>.
- ¹⁷BUSBY, C., HAMDAN, M. and ARIABI, E. Cancer, Infant Mortality and Birth Sex-Ratio in Fallujah, Iraq 2005-2009. *Int. J Environ. Res. Public Health*, 2010, 7, 2828-2837.
- ¹⁸GALL, Carlotta. War-Scarred Afghanistan in Environmental Crisis. *The New York Times*, January 30, 2003.
- ¹⁹KENNEDY, Kelly. Navy researcher links toxins in war-zone dust to ailments. *USA Today*, May 14, 2011. Dostupné na WWW: <http://www.usatoday.com/news/military/2011-05-11-Iraq-Afghanistan-dust-soldiers-illnesses_n.htm>.
- ²⁰Losing the People: The Cost and Consequences of Civilian Suffering in Afghanistan. Dostupné na WWW: <huffingtonpost.com/erica-gaston/losing-the-people-the-cos_b_170084.html>.